

**СЕМАНТИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА ЧЕШКИ
И БЪЛГАРСКИ ГЛАГОЛИ ОТ СВЪРШЕН И
НЕСВЪРШЕН ВИД В МИНАЛО ВРЕМЕ**

*Зорница Цветкова
Масариков университет, Бърно*

**SEMANTIC INTERPRETATION OF CZECH
AND BULGARIAN VERBS OF PERFECT
AND IMPERFECT ASPECTS IN THE PAST TENSE**

*Zornitsa Tsvetkova
Masaryk University in Brno*

The present research deals with verbal aspect and past tenses. For this purpose we use formal semantic theories to analyze data from Bulgarian and Czech language. The aim is to mark the differences in how do the aspect function in both Slavic languages in the background of the well-known subordinations.

Key words: verbal aspect, tense, definiteness, telicity, atelicity, imperfective verb, perfective verb, formal semantics

Обект на изследване в настоящия доклад са глаголи от свършен и несвършен вид в минало време. За целта е анализиран езиков материал от българския в съпоставка с чешкия език. Докладът се опитва да очертае някои семантични разлики при функционирането на вида на глагола в двата езика, представяйки и прилагайки един съвременен формален подход за семантичен анализ.

Исторически погледнато, видът на глагола в славянските езици е сравнително млада категория, аспектологията обаче има дългогодишна традиция на езиковедски трудове, посветени на нейната семантика и функциониране. Това се отнася както за българското¹, така и за чешкото езикознание.

¹ Исторически първото ѝ споменаване е направено още през 1835 г. от Неофит Рилски, който обаче не я определя като самостоятелна категория. Той разглежда опозицията

Българската аспектология разглежда вида на глагола като морфологична (Л. Андрейчин, К. Попов, Ст. Стоянов, П. Пашов, В. Станков и др.), като лексикално-граматична (Св. Иванчев, Ив. Куцаров и др.) или като функционално семантична категория (К. Иванова и др.).

Ценен принос за описването на значението на българския глаголен вид са трудовете на Маслов и В. Станков. В монографията си К. Иванова описва връзката между тясно свързаната с вида на глагола категория начин на глаголното действие. Авторката класифицира българските глаголи в над петдесет семантично-словообразователни групи. Подробно разгледана в българското езикознание е и връзката между аспектуалността и количеството (виж Чакърлова 2003).

Тези три схващания намират своите привърженици и в чешкото езикознание, но там съществува и четвърто, което е защитавано от т.нар. формална граматика (П. Карлик, Л. Веселовска, М. Дочекал, Ив. Кучерова и др.), която представя аргументи в полза на семантичната природа на тази категория².

Традиционно в чешкото езикознание при анализирането на опозицията имперфективност – перфективност се говори за маркиран и немаркиран член. Представителна в това отношение е студията за вида на глагола на Копечни. Във видовете двойки немаркираният член е несвършеният глагол, а маркираният – свършеният (Копечни 1962: 21). Широко разглеждана е и опозицията терминативност – нетерминативност, която се отнася до (не)ограничеността на действието. Много изследвана е и опозицията актуалност – неактуалност, както и дефективността при глаголите, конкуренцията на видовете и т. н.

В студията си за вида на глагола в чешкия език Шмилауер отбелязва, че разликата между глаголите от свършен и несвършен вид е в начина, по който гледаме на действието: при несвършените глаголи забелязваме само качеството на действието, но не и неговата ограниченост; при свършените глаголи обаче нашето внимание е насочено върху един определен момент от действието³ (Шмилауер 1972: 39).

думам – продумам като „непределное первое, учащательное“ и „пределное второе, еднократное“, т.е. като форми на един и същ глагол.

² Видът на глагола е определян като семантична категория и в полската аспектология. Представителна в това отношение е студията на Станислав Каролак *Semantyczna kategoria aspektu*, 2008.

³ „Разликата между двата глагола се състои в начина, по който гледаме на действието: при несвършените глаголи забелязваме само качеството му, а не неговата времева ограниченост; при свършените обаче нашето внимание е насочено към една конкретна точка от действието, независимо дали става дума за моментно действие (*střelí, hodí, skočí*) или за начало на действие (*vyběhl, rozplakal se*), за край на действие (*doběhl, vyplakal se*), или пък се отнася и до

Чешкият лингвист М. Дочекал определя тези схващания като неточни, защото нямат предвид, че „морфемата, която се прибавя към глаголната основа, става част от синтактичната структура на изречението като цяло и като такава влияе и на неговия композиционен синтаксис и семантика“ (Дочекал, 2007: 217). Настоящото изследване разглежда именно композиционните аспекти на вида на глагола в българския и чешкия език. За тази цел е необходимо да се имат предвид връзките на категорията вид в българския език с други глаголни и именни категории, каквато е зависимостта между вида и времето на глагола и детерминативността.

За целта на настоящото изследване е необходимо да бъде представен формалният семантичен подход, който беше приложен при анализа на българските и чешките глаголи. Изходна точка в него са опозициите перфективност – имперфективност и теличност – ателичност. Последната двойка е тясно свързана с предикацията⁴ като вид синтактико-семантична връзка. Теличността⁵ е в тясна връзка с категориите вид и начин на глаголното действие. Терминът се използва за означаване на лексикално-семантичните характеристики на глаголите⁶ (Маслов 1959: 565) или на цялата вербална фраза⁷, както показват по-новите изследвания по тази тема. В този подход телични предикати са

началото и края едновременно (proběhl se = dlouho běžel, proplakala celou noc)“ (Шмилауер 1972: 39).

⁴ „Предикацията в духа на аристотелската класическата логика на съжденията изразява отношенията между подлога и сказуемото, при което на подлога се приписва някакъв признак (действие, състояние или друга характеристика). В съвременния синтаксис се отнася до цялата група на сказуемото. В семантиката този термин се използва като категория за означаване на глаголно-именните конструкции, които имат свойството да изразяват някакъв признак“ (Карлик 2002: 339).

⁵ Терминът е употребен за първи път от Хауард Гари през 1959 г. и произлиза от гръцката дума τέλος – „цел, крайна точка“.

⁶ Маслов смята, че именно тази глаголна характеристика е базата, върху която се е изградила впоследствие съвременната система на вида на глагола в славянските езици.

⁷ В настоящото изследване споделяме становището, че става дума за характеристика на цялата вербална фраза. Ето защо анализираме предикати от типа сказуемо и пряко допълнение. Според това разбиране семантиката на вида на глагола включва в себе си и семантиката на имената, които са в позиция на комплемент.

онези вербални фрази, чиято семантика може да бъде описана с характеристиката на ограниченост на действието⁸.

Друга изходна точка за нашия анализ е класификацията на глаголите в английския език на Вендлер, разделяща ги на глаголи за означаване на състояние, процес или събитие. При първите две групи не се наблюдава нито ограниченост, нито резултат.

Формалната граматика разграничава вътрешен от външен вид на глагола. Вътрешният (лексикален) аспект изразява опозицията теличност – ателичност, а външният (граматически) – опозицията имперфективност – перфективност. При теличните предикати, най-общо казано, има минимум две различни подсъбития – процес и резултат, а при ателичните – едно събитие : един процес.

Дочекал и Кучерова⁹ отбелязват, че при анализа на семантиката на вида на глагола в славянските езици е необходимо, от една страна, да се анализира опозицията перфективност – имперфективност и опозицията теличност – ателичност, от друга. Авторите доказват в своето изследване, че първата опозиция е въпрос на лексикална денотация, а втората се отнася до семантичните и прагматичните отношения (Дочекал 2009: 269).

В генеративната граматика и в частност във формалната семантика има редица изследвания на езици от германското и романското езиково семейство, които разглеждат връзката между обектните номинални фрази (NP) и вербалните фрази (VP). Представително в това отношение е изследването на Крифка, в което той въвежда т. нар. инкрементални предикати като трети вид освен кумулативните¹⁰ и количествените.

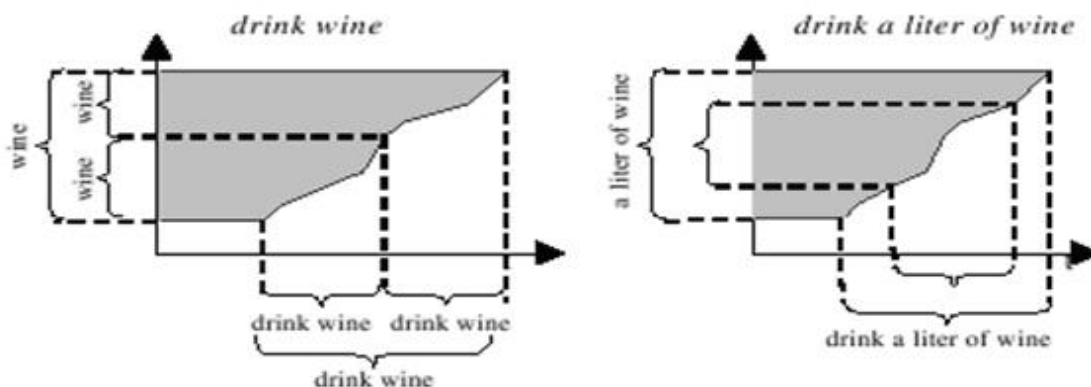
⁸ Под ограниченост не се взема предвид само лексикалното значение на ограниченост на дадения глагол, както е например при глагола *умра*, но и граматичното му значение, срв. ограниченото *пиша писмо* и неограниченото *пиша четливо*.

⁹ „Гиорги и Пианеси (2001) твърдят, че за правилното разбиране на семантиката на вида на глагола е необходимо да различаваме перфективност и имперфективност, от една страна, и теличност и ателичност, от друга. Разликата между първата двойка може да бъде характеризирана с отношението на момента на референтност и момента на събитието (Klein, 1994), докато другата – с хомогенността на действието или броя на действията (Higginbotham, 2000). Ако първата двойка е въпрос на лексикална денотация, то втората е плод на семантичните и прагматичните отношения“. (Дочекал, Кучерова 2009: 269).

¹⁰ В настоящото изследване изхождаме от теорията на М. Крифка, според когото номиналните кумулативни предикати могат да бъдат описани чрез сбор от техните характеристики, а количествените – обратно – нямат това свойство.

Те изразяват връзката между структурата на обекта и структурата на действието, както показва фигурата:

Фиг. 1. Схема на предикат *drink wine* и *drink a litter of wine* (Крифка 2001: 20)

Всяка част от обекта *вино* се отразява на действието *пие* на *вино* и съответно всяка част от действието се отразява на част от обекта.

Докато в езиците от германското езиково семейство се наблюдава влияние на NP върху VP, то при славянските езици е обратното, т.е. от VP към NP. Това твърдение потвърждават както чешките, така и българските примери¹¹:

1а) Marie vypila^{pf} kávu za hodinu. → теличен предикат

1б) Marie pila^{ipf} kávu hodinu. → ателичен предикат

2а) Ivan snědl^{pf} hrušku za hodinu. → теличен предикат

2б) Ivan jedl^{ipf} hrušku hodinu. → ателичен предикат

3а) Мария изпи^{pf} кафето за един час. → теличен предикат

3б) Мария пи^{ipf} кафе един час. → ателичен предикат

4а) Иван изяде^{pf} крушата за един час. → теличен предикат

4б) Иван яде^{ipf} круша един час. → ателичен предикат

Докато перфективните глаголи и в двата езика имат само телична семантична интерпретация, то при имперфективните отново и в двата езика се срещат и двете. Наблюдава се и наличие на форми с определен член в състава на теличните предикати и форми с нулев член при ателичните.

¹¹ Стандартен тест за (а)теличност са темпоралните наречия и фрази PP.

Наличието на две прости минали времена в българския език логично налага необходимостта от анализ на изречения в аорист и имперфект:

5a) Tenhle obraz maloval^{ipf} Lada dvě hodiny. → теличен предикат

5б) Tenhle obraz maloval^{ipf} Lada dvě hodiny, ale bohužel ho nedokončil. → ателичен предикат

6a) Владо рисува^{ipf} картина два часа. → теличен предикат

6б) Владо нарисува^{pf} картината за два часа. → ателичен предикат

7a) Владо рисуваше^{ipf} картина два часа. → теличен предикат

7б) Владо рисуваше^{ipf} картината два часа, но за съжаление не я довърши. → ателичен предикат

8a) Jakmile Lada namaloval^{pf} obraz, prodal ho hned. → теличен предикат

8б) Щом нарисуваше^{pf} картина, Владо веднага я продаваше. → теличен предикат

Направените заключения от анализа на чешкия и българския езиков материал бихме могли да представим схематично в следните таблици:

Обобщение на анализа на езиковия материал от двата езика

Таблица 1

В ЧЕШКИЯ ЕЗИК

Минало време	
Морфологична характеристика	Семантична интерперпретация
Глаголи от несвършен вид	ателичен / теличен предикат
Глаголи от свършен вид	теличен предикат

Таблица 2

В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Глаголи в минало свършено време (аорист)		Глаголи в минало несвършено време (имперфект)	
Морфологична характеристика	Семантична интерпретация	Морфологична характеристика	Семантична интерпретация
Глаголи от несвършен вид	ателичен предикат	Глаголи от несвършен вид	ателичен/теличен предикат
Глаголи от свършен вид	теличен предикат	Глаголи от свършен вид	теличен предикат

Втората таблица показва разликите в семантичните интерпретации на глаголите в аорист и в имперфект. Несвършените глаголи в минало свършено време могат да бъдат интерпретирани на семантично ниво само и единствено като ателични предикати, но в минало несвършено време имат ателична и телична семантика. Свършените глаголи както в аорист, така и в имперфект винаги носят значението на теличните предикати.

В заключение трябва да се отбележи, че видът на глагола е в по-малка или в по-голяма степен граматикализирана категория в славянските езици, която изразява нетемпорална времева дименсия на действието или състоянието, изразено с глаголна лексема. Направеният анализ показва ясно съществуването на сходства във функционирането на вида на глагола в българския и чешкия език, що се отнася до влиянието на вербалната върху номиналната фраза, но същевременно очерта и разликите, обръщайки внимание на семантичните интерпретации на миналото време в чешкия и двете прости минали времена в българския език.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев, *Съвременен български език. Фонетика. Лексикология. Словообразуване. Морфология. Синтаксис*. София: ИК „Д-р Петър Берон“, 1998.
- Гари 1957:** Garey, H. B. Verbal aspekt in French. // *Language*, 33, 1957, 91 – 110.
- Герке 2005:** Gehrke, V. *The prepositional aspect of Slavic prefixes and the goal-source asymmetry*. Utrecht: Ms.Universiteit Utrecht, 2005.
- Дочекал 2007:** Dočekal, M. Mereologie českého aspektu a direkcionální předložky. // *Sborník prací Filozofické fakulty*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, 219–235.
- Дочекал 2007:** Dočekal, M. Dvojitá prefixace a sémantika sloves pohybu. // *Slovo a slovesnost*, 2009, IV, № 70, 327 – 341.
- Дочекал, Кучерова 2009:** Dočekal, M., Iv. Kučerová. Bound Ability Readings of Imperfective Verbs: A Case for Presupposition. // *Czech in Formal Grammar*. 2009, 39–51.
- Есван 2007:** Esvan, Fr. *Vidová morfologie českého slovesa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, 33 – 153.
- Иванова 1974:** Иванова, К. *Начини на глаголното действие*. София: БАН, 1974.
- Иванчев 1973:** Иванчев, Св. За някои основни сходства и разлики между славянските езици в областта на глаголния вид. // *Славянска филология*. Т. 12, София: БАН, 1973, 131 – 153.
- Карлик и др. 2002:** Karlík, P., M. Nekula, J. Pleskalová. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 338 – 340.
- Копечни 1962:** Копечný, Fr. *Slovesný vid v češtině*, Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.
- Крифка 2001:** Krifka, M. *The mereological approach to aspectual composition*, Berlin: Humboldt University, 2001.
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2007, 103 – 137, 523 – 555.
- Маслов 1959:** Maslov, Ju. S. Zur Entstehungsgeschichte des slawischen Verbalaspekt. // *Zeitschrift für Slavistik*, 4, 1959, 560 – 568.
- Станков 1980:** Станков, В. *Глаголният вид в българския книжовен език*. София: „Наука и изкуство“, 1980.
- Чакърова 2003:** Чакърова, Кр. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: „Фабер“, 2003.
- Шмилауер 1972:** Šmilauer, Vl. *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1972.
- Шварц 2005:** Zwarts, J. Prepositional Aspect and the Algebra of Paths. // *Linguistics and Philosophy*, 2005, № 28, 739 – 79.